

Методологічна культура вчителя: у пошуках концептів професійної діяльності

Поняття «методологічна культура» лише досить недавно стало вживатися приналежно до сфери професійної діяльності вчителя. Довгий час вжалось, що цей феномен може бути розглянутий лише в контексті професійної культури вченого, дослідника чи фахівця в галузі методології науки. Однією з головних причин такого явного звуження сфери методологічної культури було ототожнення методології й філософії, відповідно філософської й методологічної культури в радянські часи. І якщо діяльність ученого чи дослідника могла бути описана ще з гносеологічних позицій, то в зміст поняття, що досить близько підходить до «методологічної культури педагога», вносилося суто ідеологічне підґрунтя, а конкретно – ступінь оволодіння суб'єктом марксистсько-ленінською філософією.

Головним критерієм методологічної культури вченого-дослідника й педагога-практика було знання основних положень діалектичного матеріалізму, уміння їх використовувати в процесі пізнавальної діяльності. Постійна увага приділялася формуванню так званої «світоглядної культури». На заняттях методологічних семінарів розглядалася методологічна роль положень марксистсько-ленінської теорії, прийоми й способи їхнього застосування в пізнавальній діяльності [19].

Разом із цим, незважаючи на значний ідеологічний тиск, методологія науки, завдяки працям П. Йолона, П. Копніна, С. Кримського, В. Лекторського, В. Садовського, В. Швирьова, Г. Щедровицького, Е. Юдина та інших, розвивалася, стали з'являтися спроби опису феномену методологічної культури як ученого-методолога, так і діяльності в цілому.

У 80-х рр. минулого століття методологічна культура, позбавившись ідеологічного тла, стала розглядатися в контексті інтелектуальної культури. М. Бургін, І. Ладенко та інші, вказуючи на доцільність оволодіння вчителем методологічними знаннями для вдосконалення професійно-педагогічної діяльності, вбачали необхідність у формуванні в нього необхідного рівня інтелектуальної культури, без якої в сучасному суспільстві не можуть успішно реалізовуватися функції педагога [8]. Зміст інтелектуальної культури при цьому мають складати: ґрунтовна професійна підготовка, гнучкість і адаптивність мислення, володіння методологічними знаннями, що забезпечують орієнтування в мінливих умовах професійної діяльності [31].

Зазначимо, що й у наш час термін «методологічна культура вчителя» ще не встоявся в освітянській практиці. Уважається, що методологічна діяльність як сфера функціонування методологічної культури, є цариною педагогів-дослідників. Як зазначає В. Краєвський «робота дослідника – особливий вид діяльності, відмінний від діяльності практичної... Учитель, звичайно, може (але не повинен) займатися також і науковою працею, але це буде означати, що він залучений до різних, хоча й взаємозалежних, видів діяльності, кожний з яких

має специфічний об'єкт, засоби й результати. Той, хто не розрізняє свої функції в кожному із цих видів діяльності, швидше за все, ні в тому, ні в іншому не досягне успіху» [26]. Разом із тим, власне В. Краєвський, а також В. Андреев, О. Бережнова, Є. Бондаревська, С. Гончаренко, П. Кабанов, В. Кравцов, С. Кульневич, В. Кушнір, В. Семиченко, В. Сластьонін, Є. Тamarin, О. Ходусов та інші, вважають, що в умовах пошуку нових цілей, змісту освіти, в яких активну участь беруть учителі-практики, розвинена в них методологічна культура має вирішальне значення. Проте, учені застерігають від уніфікації змісту й функцій методологічної культури педагога-практика та педагога-дослідника; наголошують на необхідності оволодіння вчителем методологічною культурою у взаємозв'язку з такою інтегральною характеристикою його особистості й діяльності як професійно-педагогічна культура.

При цьому професійно-педагогічна культура не може бути представлена як сукупність безлічі професійних «культур» – моральної, методологічної, інтелектуальної, комунікативної, емоційної і т. д., вона не є «мозаїчним» утворенням. Професійно-педагогічна культура – є цілісним феноменом, цілісним культурно-освітнім середовищем, епіцентром якого є дитина, що розвивається, а також особистість, культурний суб'єкт [6].

Сьогодні найбільш прийнятною є думка проте, що кожна зі складових професійно-педагогічної культури має своє самостійне значення й проявляється у відповідній соціокультурній ситуації. У контексті ж сучасної гуманістичної освітньої парадигми актуалізується сенсопошукова діяльність педагога, що й визначає нагальність окремого розгляду методологічної культури вчителя, виокремлення її специфічних функцій.

Філософські аспекти методологічної культури

Із філософських позицій, методологічна культура може бути розглянута як показник рівня розвитку методології науки і як певна характеристика особистості, що володіє цією методологією.

Зазначимо, що категорія «методологія» охоплює широке коло суспільних і наукових проблем як у галузі філософії, так і в інших наукових дисциплінах. Методологія виходить на перший план в тих сферах, де фіксуються способи організації й побудови теоретичної й практичної діяльності. Проте, на сьогодні єдиного й загальноприйнятого її визначення не існує і власне ця обставина і позначається на розпливчасті змісту методологічної культури в різного роду дослідженнях.

«Методологія» (від грецьк. *methodos* – буквально «шлях до чогось» або «шлях дослідження», *logos* – слово, поняття, навчання) може бути представлена як «вчення про метод». Однак сьогодні, трактування, що базується на розкритті етимології складових терміну, не вважається чітким і правильними. Досить часто, у зв'язку з культурно-історичним поступом суспільства, зміною уявлень щодо предмету праці, деякі зі слів втрачають початковий сенс. На рівні з багатьма іншими поняттями, і зміст категорії «методологія», окреслюваний вивченням методу, дістав змін.

Методологія з сучасних позицій, не лише поєднує методи, а створює вчення про них, виробляє певні правила й способи організації наукової діяльності щодо досягнення найкоротших шляхів пізнання істини. Методологія стосовно методу є поняттям більш широким і загальним. Метод же є конкретизацією методології. У ньому зафіксоване можливе коло об'єктів і предметів дослідження, основні процедурні вимоги до роботи з об'єктом, передбачувані результати.

Фіксується розходження між методологією й методикою. Хоча досить часто у фізико-математичних, у технічних науках їх ототожнюють. Якщо методологія спрямована на вирішення загальних питань, то методика – є описом на логічному рівні якої-небудь конкретної діяльності. Методологія – це галузь науки, а методика – є сферою інструментально-практичного знання. Конкретизацією методики є технологія, в якій діяльність представлена процедурно, тобто як певна система дій [8].

Таким чином, «методологія» й «методика» відображають відповідно стратегічний і оперативний рівні наукового пізнання, а «метод» – його тактичний рівень. Саме у методах і конкретизується методологія.

У Новітній філософській енциклопедії (2011) методологія трактується як система принципів і способів організації й побудови теоретичної й практичної діяльності, а також вчення про цю систему [36]. В. Швирьов вказує, що методологія – тип раціонально-рефлексивної свідомості, тобто специфічний спосіб відображення об'єктивної дійсності, спрямований на вивчення, удосконалення й конструювання методів у різних сферах духовної й практичної діяльності [36, с. 553].

Методологія виступає як система науково й соціально апробованих принципів (правил) і нормативів пізнання навколишньої дійсності, її об'єктивних законів і є формою теоретичної рефлексії, тобто – способом осмислення принципів пізнавальної діяльності, виділення в ній умов, структури й змісту знань, а також шляхів, що ведуть до істини [23].

Думки вчених стосовно місця методології в колі сучасних галузей знань, досить розбіжні. Одні ототожнюють методологію із загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки, інших – з власне філософією, треті – з діалектикою, четверті вважають, що методологія – це самостійна приватна наука, яка не збігається з філософією. Докладний аналіз зазначених позицій не є предметом даного дослідження. Укажемо на те, що кожна з існуючих і наведених вище позицій правильно відображує лише той або інший окремо взятий аспект методології, і саме тому жодна з них не розкриває цілісності й універсальності цього своєрідного феномена [40].

У сучасній науковій практиці успішно співіснують методологічні уявлення й концепції різного ступеня розробленості й конструктивності, різного рівня й широти охоплення (методологія на рівні філософської рефлексії, загальнонаукова методологія й методологія наук міждисциплінарного рівня, методологія окремих наук). Своє місце в цій системі займає й методологія педагогіки, хоча її існування як окремого феномену все ще не є однозначно прийнятим в наукових колах.

Дослідження П. Кабанова в річищі філософії показало, що методологія педагогіки не може вирішувати фундаментальні проблеми поза методології філософської, тому що визначення змісту освіти, цілей навчання й виховання можливе тільки шляхом встановлення їхнього зв'язку зі світоглядними питаннями, у співвіднесенні зі сенсожиттєвими цінностями людини. Вирішення педагогічних проблем відбувається на основі методології філософії, методології суміжних наук і методології самої педагогіки. Проте, фіксується в педагогіці наявність тих ідей, невиведених безпосередньо з філософських або яких-небудь інших уявлень, що свідчить на користь існування і суто педагогічної методології [19]. Цієї думки притримуються всі провідні вчені, що працюють в галузі педагогічної науки.

Вважається, що в гуманітарних і суспільних науках, у силу недостатнього рівня розвитку їхнього теоретичного апарату у минулому й сьогоднішньому, склалася тенденція відносити до методології всі теоретичні побудови, що перебувають на більш високому щаблі абстракції, усі найпоширеніші, устояні узагальнення [37]. Разом із тим, учитель повинен знати, з яких питань йому варто звертатися до методології, а що потрібно шукати в педагогічній теорії. Методологія педагогіки не створює педагогічні теорії, а вивчає їх, розробляє методи їхнього створення, спрямовуючи в такий спосіб діяльність педагогів-дослідників (М. Бургін [8]).

Педагогічна методологія визначається як вчення про вихідні положення і способи наукового пізнання закономірностей розвитку психолого-педагогічної науки, складових явищ педагогічної діяльності, закономірностей розвитку дитини, апріорно-апостеріорних підходів у проведенні науково-дослідних робіт і розвитку конкретних освітніх проблем [38, с. 25].

Таким чином, «методологію» варто розуміти як концептуальну єдність безлічі компонентів. Вона не є локальною дисципліною, що існує ізольовано від усього комплексу наук, тому що внутрішньо іманентна всій науці в цілому й кожній її окремій галузі. Імовірно, основною об'єктивною причиною появи різних неоднозначних тлумачень поняття «методологія» є та обставина, що людство перейшло в нову постіндустріальну епоху свого розвитку, супроводжувану такими явищами, як-от: інформатизація суспільства, глобалізація економіки, зміна ролі науки в суспільстві, підвищення інтелектуалізації праці тощо [37]. Множинність методологій не означає внутрішньої розірваності, втрати єдності методологічного знання. Методологія має бути розглянута як загальне наукове керівництво до дії, що становить базис всієї системи знань, пізнавальний стрижень будь-якої галузі науки (М. Рябоконт [40]).

Методологія має коло специфічних проблем, що визначають предмет методологічної діяльності. З-поміж них: 1) аналіз принципів, концепцій, теорій, підходів; 2) пророблення понятійного апарату пізнавального процесу й відповідної термінології, мови досліджень; 3) опис і аналіз дослідницького процесу, його етапів і фаз; 4) вивчення сфер застосовності різних методів, процедур, технологій; 5) розробка окремих методів (від загальних до

часткових) [23].

Методологія виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, яке вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання (Д. Чернілевський [45]).

У науковій літературі зазначене вище узагальнено й конкретизовано в такі функції методології, як-от пізнавальна, інструментальна, нормувальна, регулювальна, орієнтувальна, проектувальна, організаційна тощо або в критико-аналітичну, критико-рефлексивну, проектно-конструктивну, теоретико-світоглядну функції тощо, які в цілому дають обґрунтування наукової діяльності за різними аспектами методологічного аналізу.

Ці ознаки поняття «методологія», що визначають її функції в науці, дають змогу дійти такого висновку: методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, чіткої, систематизованої інформації щодо процесів та явищ [45].

Якщо виходити з реальної практики методологічних досліджень, то виявляється, що сучасна методологія науки не обмежується вивченням методів наукового пізнання, методів дослідження й процедур. Вона, разом із цим, займається вивченням будови й властивостей наукового знання, його генези й функціонування, закономірностей розвитку науки в тій частині, у якій це приводить до вироблення раціональних форм і методів їх логічної й історико-наукової реконструкції [34]. Відповідно до цих міркувань розрізняють різні типи методології – методологію формального (дескриптивного) й нормативного (прескриптивного) типу, які виконують відмінні функції.

Фахівець із методології, особа, що розробляє методологію чого-небудь є методологом. Сутність цієї особи і виражається, на думку В. Кузнецова, поняттям «методологічна культура» [27]. Передбачається, що вчений, який володіє методологією наукових проблем, повинен знати таємницю методу, вільно послуговуватися технологіями його практичного застосування.

Найважливішим і невід'ємним показником методологічної культури особистості є володіння нею методологічним аналізом. Під методологічним аналізом розуміється така діяльність, що ґрунтується на методологічних знаннях своєї й суміжних з нею інших наукових галузей і реалізується в концептуальному, індивідуально-творчому, аргументованому підході до виявлення сутності професійно значущих проблем й перетворення дійсності [33].

Предметом методологічного аналізу є системи наукового знання, узяті з боку їхніх функцій, властивостей, будови, взаємовідношень і процесів, що відбуваються з ними. Оскільки сучасне наукове пізнання немислимо поза рамками тієї його форми як наукова теорія, то остання, точно так само як і

науковий метод, перебуває в центрі уваги методолога [34]. Це означає, що власне можливість методологічного аналізу припускає наявність у методолога певної інформації про аналізовану систему знань. Отже, очевидно, зміст методологічної культури включає у себе систему знань, у першу чергу – методологічних – філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового й технологічного рівнів.

Методологічні знання – відправні пункти для дослідження певної реальності і проектування її розвитку. Саме цим методологічні знання відрізняються від знань теоретичних, адже перші характеризують підхід, шлях до пізнання об'єкта, а інші – розкривають його природу. Методологічні знання не можна замінити теоретико-предметними чи теоретико-методичними знаннями, оскільки вони покликані пояснити місце кожної парадигми, теорії, методики в системі знань, а тому методологічні знання є надпредметними, «метазнаннями» (В. Кушнір [30]).

Методологічні знання можна класифікувати, виходячи з завдань нормативної і формальної методології. Нормативні методологічні знання включають уявлення, факти, теорії щодо структури наукового знання; законів виникнення, функціонування й розвитку наукових теорій; понятійного каркасу науки та її окремих дисциплін; умов і критеріїв науковості, тобто включають в себе позитивні рекомендації й правила здійснення наукової діяльності. Формальні методологічні знання створюють уявлення логічної структури наукового знання, методологічних і методичних принципів і засобів, операцій і форм побудови наукового знання.

Методологічні знання формуються як різні узагальнені знання, які одночасно можуть виступати як методологічні позиції, методологічні погляди, методологічні основи, методологічні ставлення, виходячи з яких розуміються та сприймаються досліджувані системи знань.

Методологічне ставлення – це ставлення суб'єкта до дійсності, у якому фіксуються засоби, що можуть бути використані для пізнання й перетворення дійсності. Методологічне ставлення проявляється у використанні не тільки принципів, методів, логічних засобів, але й засобів загальнонаукових методів дослідження. Сюди ж належить ставлення суб'єкта до дійсності в формі проблеми (знання про власне незнання), гіпотези (достовірного припущення про властивості об'єкта), закону й теорії (достовірного знання суб'єкта про об'єкт). Ці ставлення вказують на характер зв'язку суб'єкта й об'єкта, а також на необхідну форму прояву активності методолога стосовно досліджуваної системи знань [19].

У методологічному аналізі систем знань використовуються засоби двох класів, що умовно можуть бути розділені за позицією суб'єкта на засоби, застосовувані «користувачем знань» та його «дослідником». Подібна подвійність ставлення методолога до системи знань – як до засвоєної ним інформації і як до деякої зовнішньої реалії – характеризує його дослідницьку позицію. Вона нібито поєднує в собі позиції читача й критика літературного твору (В. Кузнецов [27]).

У методологічних дослідженнях послуговуються різними засобами.

В. Кузнєцов виокремлює з-поміж них змістовні й формальні. До змістовних засобів методології, окрім традиційного філософського інструментарію, належать засоби історико-наукового, неформального термінологічного, понятійного, лінгвістичного, компаративистського та інших видів аналізу. З-поміж формальних засобів аналізу, історично першими вважаються засоби логіки. Значне місце в сучасній методології науки займають також засоби новітньої семіотики й семантики, зокрема пов'язані з поняттями знака, змісту, значення, денотата, референта, синтаксису, семантики, прагматики тощо. В останні 30 р. намітилася тенденція не просто логічної формалізації методологічних досліджень на основі сучасної логіки й лінгвістики, але й певної їх математизації, як-от: засобами теорії множин, теорії нечітких множин, теорії іменованих множин, засобами сучасної алгебри, теорії однорідного простору, нестандартного аналізу, топології; штучного інтелекту й комп'ютерного моделювання [27].

Методологічна культура проявляється у володінні її носієм процедурами методологічного аналізу. Показниками виступає не лише здатність популярно й зрозуміло для неспеціалістів викладати зміст систем наукового знання на тій або іншій філософській або методологічній мові, а й можливість здійснювати достатньо глибокий науковий аналіз систем знань в плані виявлення їх внутрішніх і зовнішніх, статичних і динамічних, атрибутивних і реляційних, ціннісних і аплікативних властивостей і структур [27].

Вияві методології побудови сенсу в системі знань чи діяльності сприяє методологічна редукція – процес виявлення дослідником універсальних стратегічних структур (основних положень, ідей, установок), які послужили підґрунтям для одержання результатів теоретичної й практичної діяльності (Е. Гурсель, М. Хайдагер). Методологічна редукція, здійснювана педагогом-дослідником, дозволяє відокремити філософські основи педагогічних теорій від загальнонаукових і власне педагогічних; не тільки виявляє власний зміст педагогіки, але й показує як положення самої педагогіки виступають у ролі методологічних підстав у ході подальшого розвитку педагогічних знань. Методологічна редукція входить у більш широке поняття «реконструкція ідей», застосовуваного, наприклад у філософії при виявленні філософських ідей у нефілософських джерелах, під час аналізу історико-педагогічних джерел й детермінації педагогічних вчень (П. Кабанов [19]).

Отже, методологічна культура особистості, є, по-перше, культурою мислення, тобто слідуванням правилам формальної логіки в ході методологічної роботи. По-друге, передбачає дотримання правил наукового пошуку, прийнятих науковим співтовариством [19].

Під методологічною культурою розуміють, таким чином, складну багаторівневу структуру, що включає спеціальнопредметні, загальнонаукові й філософські знання, особливі вміння й навички, які полягають у здатності визначати, створювати універсальні стратегічні форми діяльності (П. Кабанов [19]).

Методологічна культура актуалізується у випадку, коли суб'єктові

необхідно розробити стратегію пізнавальної й практичної діяльності, здійснити розробку методології нових рішень в галузі теорії й практики досліджуваної системи знань. Тобто у випадку методологічної ситуації, коли для вирішення наявних проблем дослідникові не вистачає готових схем і процедур. Відтак, показниками методологічної культури варто вважати наявність у суб'єкта дослідницької методологічної позиції стосовно системи знань; володіння системою наукових знань, узятих з боку їхніх функцій, властивостей, будови, взаємин і процесів, що відбуваються з ними; здатність до глибокого методологічного аналізу систем знання в плані виявлення їх внутрішніх і зовнішніх, статичних і динамічних, атрибутивних і реляційних, ціннісних і аплікативних властивостей і структур; володіння процедурами методологічного аналізу [27].

Методологічна культура є механізмом саморозвитку дослідника, оскільки дозволяє ефективно вирішувати виникаючі проблеми на базі запозичених або створених ним самим методологічних установок. Опанування методологічною культурою відбувається шляхом аналізу досвіду застосування методологічного знання в процесі власної дослідницької діяльності [41].

Методологічна культура, будучи пов'язаною з методологією наукового пізнання, не може бути зведена лише до знання про дослідницьку процедуру й укладена тільки в рамки філософської методології. Методологічна культура вчителя передбачає свідоме оволодіння, окрім філософської, загальнонаукової рефлексії в рамках окремих наукових напрямів галузевої науки, ще й методологією професійної педагогічної діяльності.

Становлення методологічної культури передбачає поступальний рух від методологічної грамотності (знання методологічних проблем), методологічної освіченості (знання шляхів вирішення методологічних проблем), методологічної компетентності (здатності до самостійного творчого вирішення методологічних проблем теоретичного чи прикладного характеру в різних сферах життєдіяльності [12]) до власне визначеного рівня методологічної культури [19].

Сучасні психолого-педагогічні концепції методологічної культури

Важливу роль в аналізі змісту та сутності методологічної культури вчителя / майбутнього вчителя відіграють роботи, присвячені дослідженню природи й структури професійно-педагогічної діяльності, психолого-педагогічних і організаційно-управлінських аспектів її формування, здійснені О. Абдуліною, С. Архангельським, В. Бондарем, Ю. Васильєвим, П. Гусаком, І. Зязюном, О. Кірсановим, Л. Кондрашовою, Н. Кузьміною, Н. Ничкало, В. Орловим, О. Савченко, С. Сисоєвою, В. Сластьоніним, Л. Хомич, В. Шаховим та іншими. Значне місце посідають праці, в яких розробляються проблеми професійно-педагогічної культури, зокрема, В. Андрєєва, О. Барабанщикова, В. Безпалька, Є. Бондаревської, В. Буряка, О. Гребенюка, В. Гриньової, С. Єлканова, В. Загвязинського, О. Кобенка, С. Муцинова, М. Рожкова та інших учених.

У цих та інших роботах запропоновані різні підходи до визначення сутності професійно-педагогічної культури, її структурних компонент, функцій, а також розглянуто вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на процес її формування. У наукових розвідках подається якісний склад професійно-педагогічної культури, вказується на необхідність оволодіння майбутнім вчителем методологічними основами й методами педагогічних досліджень, методологічними знаннями, обґрунтовується потреба у здійсненні вчителем педагогічної діяльності на основі цілеспрямованого й професійного дослідження.

Визначено, що успішність професійно-педагогічної діяльності забезпечують сформовані показники, такі якості вчителя, як-от: професійно спрямовані параметри (любов до учнів і професії, відданість своїй справі та ін.); інтелектуальні параметри (гнучкість, варіативність, самостійність мислення, увага, уява тощо); індивідуально-психологічні якості (стриманість, вимогливість, спостережливість тощо); соціально-психологічні якості (повага до людини, комунікативність, справедливість тощо) [32, с. 360]. Ці показники, інтегруючись з певними професійно-педагогічними цінностями, професійно важливими знаннями й уміннями, створюють складне особистісне утворення – визначений рівень професійно-педагогічної культури вчителя. Саме професійна культура, а не професійна компетентність, слугує сьогодні основним орієнтиром в оцінці якості вищої освіти, оскільки за межами останньої залишаються – психологічні засоби творчої діяльності, що включають потрібні для неї мисленнєві стратегії, трансльовані у спілкуванні професіоналів особистісні знання, професійну інтуїцію; професійно значущі компоненти мотивації й самосвідомості, розвинені на рівні, який дозволяє говорити про духовність професіонала, тобто наявні гуманістично орієнтовані професійні цінності й почуття (Г. Балл [3]).

Учені досить переконливо вважають, що в сучасних умовах професійна компетентність ще не гарантує успіху в здійсненні вчителем професійної діяльності, адже в реальному педагогічному процесі професіоналізм проявляється в єдності із загальнокультурними й моральними якостями особистості. Оволодіння культурою, як системою цінностей, джерелом знань про природу, суспільство, способи діяльності припускає інше ставлення педагога до перетворення педагогічної теорії і практики.

У літературі подаються різні трактування методологічної культури, при цьому загальноприйнятих формулювань дотепер не виведено. На даному етапі ми можемо констатувати наявність широкої дискусії та умовно виокремити такі підходи та напрями: аксіологічний, акмеологічний, конструктивно-діяльнісний, феноменологічний, культурологічний, які, ґрунтуючись на спільному баченні змісту методологічної культури, вирізняються один від одного наголосами на стрижневій її сутності.

Акмеологічний підхід наголошує на розумінні методологічної культури як певного феномену, що багатовимірно характеризує стан особистості педагога, є умовою досягнення ним найвищих показників в особистісно-

соціальному розвитку, професійній діяльності, творчості [39, с. 13]). Методологічна культура виступає тут стрижнем професійного світогляду педагога, його професійно-педагогічної культури (С. Гончаренко, В. Кушнір, В. Сластьонін, Е. Тамарін, О. Ходусов та інші), оскільки чинить вплив на хід і результат професійно-педагогічної діяльності, завдяки стійкості й універсальності її проявів.

О. Ходусов методологічну культуру представляє як образ ідеального професійного буття вчителя, що включає онтолого-гносеологічну й методологічну інтерпретацію його професійної діяльності. Цей образ відображує внутрішній духовний стан і надбання вчителя. Завдяки цьому, створюється концепція, стратегія професійного мислення вчителя, поведінки й діяльності [44].

В. Семиченко відокремлює до змісту методологічної культури ті концептуальні ідеї, погляди, підходи щодо сутності самих процесів навчання і виховання, ролі в них педагога та учнів, оптимальних та допустимих організаційних моделей, очікуваних результатів тощо, які стали інтегрованими особистісними переконаннями, тобто, закладеними в фундамент професійної діяльності, диспозиціями педагога [42].

В *аксіологічному підході* системостворювальним чинником методологічної культури виступає особлива система цінностей, яка дозволяє вчителю опанувати діяльністю щодо визначення змісту, основ, ідей педагогічних явищ як особистісно важливих у контексті професійного саморозвитку [28] і такою, що передбачає свідоме застосування засобів методології.

У роботах Є. Бондаревської та С. Кульневича, поряд із системою цінностей, ядром методологічної культури вчителя визначається педагогічна свідомість, що спрямовує мислення вчителя й проявляється в методологічних уміннях, особливих здатностях, які дозволяють здійснити методологічний пошук (розміркування, рефлексії, критичності, уміння виявляти сховані протиріччя (колізійність)) як в сфері професійно-педагогічної діяльності щодо формування суб'єктності, співавторства, створення навчального матеріалу й педагогічних явищ, так і в сфері індивідуально-професійного саморозвитку [7; 28].

Ю. Глаголева присвятила свої розвідки формуванню методологічної культури учнів. Дослідниця вважає її характеристикою учнів як суб'єктів навчальної діяльності, коли вони усвідомлюють себе: свої цінності, цілі й змісти й на цій основі здатні виробляти програми дій, засновані на різних принципах, способах і засобах побудови теоретичної й практичної діяльності. Зрозуміло, що даний ракурс вивчення лише побічно стосується проблемного поля нашого дослідження, проте цілком слушно Ю. Глаголевою визначено та обґрунтовано компоненти методологічної культури як учнів, так і вчителя – ціннісний, організаційний і практико-орієнтований. При цьому ціннісний компонент охарактеризовано розумінням учнями своїх цінностей, цілей, знаходженням ними особистісно значущих змістів навчальної діяльності [12].

У *феноменологічному підході* методологічна культура визначається

через перелік певних якісних, як правило зовнішніх, спостережуваних, мінливих показників та механізмів їх прояву в професійно-педагогічній діяльності чи в окремих її аспектах. Так, Г. Валєєв, вважає такими показниками: сформоване творче мислення з опорою на досягнення сучасної психолого-педагогічної науки; розвинені здатності до критичного аналізу педагогічної дійсності; потребу в дослідно-експериментальному перетворенні навчально-виховного процесу [10]. Е. Абдуллін визначає методологічну культуру як прояв здатності мислити, самостійно порівнювати, зіставляти різні точки зору, виявляти власну позицію, науково обґрунтовувати й професійно відстоювати її [33]. В. Андрєєв – як інтегральну характеристику ступеня оволодіння педагогом сучасними методологічними знаннями, дослідницькими вміннями й здатностями із застосування наукових принципів, методів і засобів педагогічного дослідження [1].

М. Дубова методологічну культуру визначає як багатоаспектне особистісне утворення, що включає в себе вміння осмислювати професійні творчі завдання, здійснювати їх методологічний аналіз, досліджувати виявлені протиріччя, розробляти шляхи їх вирішення за допомогою методологічних знань (про знання, пізнання, розвиток знань, про діяльності) і здійснювати методологічну рефлексію власної педагогічної діяльності [17].

В. Мосолов високу методологічну культуру вчителя вбачає в здатності пояснювати, глибоко розуміти, застосовувати не тільки діалектику науки, але й діалектику педагогічної дійсності [35].

Близько до цього підходу примикає *конструктивно-діяльнісний*, який зважає на цілісність методологічної культури, інтегровану єдність її компонентів та їх взаємовплив один на одного й на рівень професійно-педагогічної діяльності загалом. Так, за С. Казанцевим – це цілісна, інтегральна характеристика особистості, що володіє фундаментальними загальнонауковими, методологічними знаннями, системою ціннісних орієнтацій на творчий саморозвиток в навчально-дослідницькій творчій діяльності, науковим стилем мислення [20].

О. Ходусов зазначає, що методологічна культура – цілісне, багаторівневе й багатокомпонентне утворення, яке включає в себе педагогічну філософію вчителя (переконання), мислєдіяльність у режимі методологічної рефлексії (розуміння) як внутрішній план свідомості (самосвідомості) і детерміноване властивостями інтегральної індивідуальності [44].

Продовжуючи дослідження О. Ходусова, В. Кравцов розглядає методологічну культуру вчителя як цілісне багаторівневе й багатокомпонентне утворення в структурі його особистості, що містить знання педагогічної методології, припускає оволодіння ним методами й методологією наукового пізнання, розумову діяльність у режимі методологічної рефлексії, розвинені здатності до критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних і загальнолюдських цінностей, які визначають професійну свідомість, філософію педагогічної діяльності й детерміновані властивостями

інтегральної індивідуальності [24].

Найбільш важливими є здобутки *культурологічного* напряму трактування методологічної культури, де це поняття тлумачиться крізь призму культури особистості й отже, більш ємнісно й чітко.

О. Вегнер, вивчаючи шляхи формування методологічної компетентності майбутнього вчителя, подає як допоміжне визначення його методологічної культури як культури мислення, заснованої на методологічних знаннях, уміннях, навичках, здатності до рефлексії, науковому обґрунтуванні, критичному осмисленні й творчому застосуванні певних концепцій, форм і методів пізнання, управлінні й конструюванні [11]. Як бачимо, дане визначення не окреслює сферу й специфіку функціонування методологічної культури; воно є заформалізованим. Проте, в даному випадку така дослідницька позиція авторки є виправданою, оскільки предметом її дослідження виступала не методологічна культура як така, а її певна складова – методологічна компетентність.

Більш ґрунтовно культурологічний аспект досліджуваного феномену було опрацьовано В. Краєвським і О. Бережновою. Учені вважають, що методологічна культура є культурою мислення, специфічною для сфери освіти, заснована на методологічних знаннях, необхідною частиною яких є рефлексія [25].

З-поміж численної кількості показників, О. Бережнова вважає необхідними й достатніми три інтегровані компоненти методологічної культури, оскільки саме вони здатні забезпечити високий рівень професійної діяльності вчителя-дослідника, охарактеризувати його як творчу особистість, й, крім того, охопити всі аспекти педагогічної вчителя в їхній цілісності, це: уміння проектувати й конструювати навчально-виховний процес; уміння усвідомлювати, формулювати й творчо вирішувати завдання; уміння здійснювати методичну рефлексію [4].

В. Краєвський і О. Бережнова наголошують на розмежуванні змісту методологічної культури вченого й учителя, обумовлюючи свою думку різною специфікою їх методологічної діяльності. Хоча для того й іншого методологічні знання й уміння є необхідним компонентом методологічної культури. Якщо перший одержує наукові педагогічні знання, «виробляє» їх, то другий – їх використовує. Поряд з цим, методологічна культура вчителя-дослідника звернена на одержання нового наукового знання на основі всебічного методологічного аналізу, а для вчителя-практика вона передбачає творче осмислення власного досвіду, припускає знання методологічних норм і вміння застосовувати ці норми в процесі вирішення проблемних педагогічних завдань [25].

Як бачимо, кожен дослідник, залежно від завдань та напряму розробки, подає своє бачення сутності методологічної культури вчителя. Під методологічною культурою в широкому значенні розуміється сукупність наступних якісних характеристик особистості педагога: широкі знання з різних галузей наук, володіння методами й методологією наукового пізнання; творче мислення з опорою на досягнення сучасної психолого-педагогічної

науки; розвинені здатності до критичного аналізу педагогічної дійсності; потреба в дослідно-експериментальному перетворенні навчально-виховного процесу (Г. Валєєв [10]).

І якщо для провідних фахівців, авторів наукових шкіл, методологів педагогіки – Є. Бондаревської, М. Бургіна, С. Гончаренка, В. Краєвського, С. Кульневича, В. Сластьоніна, О. Ходусова та інших – важливим є теоретичне узагальнення, виокремлення стратегічних ідей, актуального складу методологічної культури вчителя, то решта визначень орієнтується на завдання конкретного педагогічного дослідження й існуючі можливості діагностування цього складного особистісного утворення.

Розробка змісту поняття «методологічна культура вчителя»

Уведення поняття «методологічна культура», як окремого феномену в структурі особистості вчителя, сьогодні є не лише правомірним, але й нагальним, оскільки оволодіння нею припускає докорінно інше ставлення педагога до перетворення педагогічної теорії і практики. Саме культура, як цілісне утворення, а не набір окремих методологічних знань, допомагає перетворити методологічний досвід у надбання майбутнього фахівця, фактор розвитку його особистості, творчого мислення, формування наукового світогляду й ціннісної позиції (Х. Валєєв [10]).

Зміст поняття «методологічна культура» може бути визначений виходячи з етимології складових його категорій – «методологія» і «культура». Однак, необхідно мати на увазі, що їх змістове об'єднання має породити не механічне сполучення ознак, а відобразити якісно інше особистісне утворення в структурі професійно-педагогічної культури. Шукане визначення має враховувати здатність суб'єкта культури перебувати на визначеній позиції щодо педагогічної теорії й практики, використовувати більш ефективний педагогічний інструментарій для дослідження й перетворення педагогічного процесу, його оптимізації.

На сьогодні здійснена низка досліджень різноманітних аспектів культури особистості й надана незчисленна кількість її трактувань. В. Краєвським їх об'єднано у регулятивно-діяльнісний, цілісний, формаційний, телеологічний, сутнісно-змістовий, країнознавчий, виробничо-продуктивний, демографічний, локально-типовий, ціннісний, системний тощо підходи [26].

Ємність поняття «культура» дозволяє підходити до його вивчення багатоаспектно. На думку багатьох учених (В. Андрєєв, Г. Балл, С. Біблер, С. Гессен та інші), поняття «культура» є родовим поняттям стосовно поняття «освіта», де освіта визначається як індивідуальна культура різних видів діяльності й спілкування людини, що опановує культурою на основі цілеспрямованої й цілісної системи навчання й виховання [2].

Х. Валєєв з-поміж найважливіших аспектів поняття «культура вчителя» виокремлює такі [10]:

– культура характеризує якісний стан діяльності людини і являє собою нормативні вимоги до здійснення цієї діяльності;

– культура як система цінностей формує в людини певні ціннісні потреби й орієнтації;

– культура є сферою вільної самореалізації особистості й творчості;

– культура, що концентрує в собі соціальний досвід безлічі поколінь людей, іманентно здобуває здатність накопичувати знання про світ і тим самим створює сприятливі умови для його пізнання й перетворення;

– головним засобом передачі культури в навчально-виховному процесі є неповторна індивідуальність учителя як носія культури й суб'єкта міжособистісних взаємин з унікальною особистістю учня, що формується.

Як бачимо, у будь-якому разі, у самому широкому визначенні «культури» закладена особистісна орієнтація: культура виступає соціально-прогресивною діяльністю людства у всіх сферах буття й свідомості, спрямована на перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особистості, на всебічне виявлення й розвиток сутнісних сил людини [26].

Розглядаючи сутність методологічної культури, варто виходити з позицій Г. Балла, який спирається на широке трактування категорії «культура». Згідно з ним, культура становить єдність складників двох типів: а) *нормативно-репродуктивних*, тих що забезпечують усталеність засобів і способів функціонування людських спільнот і окремих осіб; б) *діалогічно-творчих*, завдяки яким відбувається оновлення й розвиток людського буття [2].

В. Гриньовим виокремлено в структурі культури особистості «горизонтальні шари» – інформаційний, технологічний та аксіологічний, які взаємопов'язані між собою. Інформаційний шар культури виникає в процесі засвоєння особистістю знань, які є базовими для людства, конкретного суспільства, групи людей, і пов'язані з цим процесом. Системоутворювальними при цьому є знання про себе як особистість, суб'єкта діяльності, індивідуальність. Технологічний шар культури виникає у процесі оволодіння особистістю певними вміннями й навичками, що забезпечують високу якість діяльності. Аксіологічний шар культури виникає в процесі інтеріоризації особистістю традиційних і актуальних загальнолюдських та групових цінностей і пов'язаний з цим процесом. Ці шари просякають один одного, не існують один без одного: знання тісно пов'язані з вміннями та навичками, успішність оволодіння ними забезпечується мотивацією, ціннісними орієнтаціями особистості; пошук нових знань, створення нових технологій відповідає визнанню окремих цінностей як актуальних [14, с. 26].

На сьогодні здійснено цілу низку досліджень різноманітних аспектів культури: професійної, педагогічної, професійно-педагогічної, комунікативної, логічної, інтелектуальної, емоційної тощо. У будь-якому разі, у розуміння *культури вчителя* включаються наступні елементи: систему цінностей, рівень громадянського, морального й естетичного розвитку, знання про людину, природу, суспільство й мислення, способи діяльності, досвід творчої й комунікативної діяльності [10]; а також особливості тієї

суспільної практики, де даний вид культури функціонує. Ядром культури, тим, що поєднує ці компоненти в єдину цілісність, є система цінностей, які спрямовують і організовують діяльність особистості в сфері даної культури.

Існує чимало підходів до трактування професійно-педагогічної культури, визначення показників її сформованості, при цьому високий рівень професіоналізму вчителя завжди характеризується розвинутою здатністю до вирішення професійних завдань і розвиненим професійним мисленням.

Таким чином, варто зробити висновок про те, що *професійно-педагогічна культура* – це міра й спосіб творчої самореалізації особистості педагога в різноманітних видах педагогічної діяльності, спрямованої на освоєння, передачу та створення педагогічних цінностей і технологій.

Відтак, якщо виходити із сутнісних характеристик категорій «методологія» і «культура», таких лексем, що виступають приналежними до професійно-педагогічної культури, то виокремлюється такий семантичний ряд: культура особистості, професійна культура, культура мислення, інтелектуальна культура, світоглядна культура, культура організації діяльності тощо.

Методологічна культура вчителя є складовою частиною загальнолюдської духовної культури, що включає в себе знання, уміння, навички, рівень інтелекту, моральний та естетичний розвиток, світогляд, способи й форми спілкування. Переважна більшість дослідників розглядає методологічну культуру як підструктуру, стрижень професійно-педагогічної культури вчителя, таке особистісне утворення, яке:

- обумовлює ступінь глибини й обґрунтованості володіння педагогом знаннями основ методології педагогічної й психологічної науки, уміннями застосовувати ці знання творчо, з високою ефективністю при організації навчально-виховного процесу (Ю. Кушнер [29]);

- задає орієнтири для побудови й аналізу діяльності, відповідної ціннісним зразкам сучасної освіти (О. Бойко [5]);

- узагальнює та концентрує сучасні вимоги до педагога як до представника сфери відтворення людини культури (О. Бойко [5]);

- є унікальною і єдиною формою професійної самодетермінації й самоактуалізації, а також одночасно універсальною формою професійного самовідтворення й творчості вчителя, свободи його самореалізації (О. Ходусов [44]).

Методологічна культура вчителя, таким чином, може бути представлена як складна ієрархічна система елементів у структурі професійно-педагогічної культури, що детермінує педагогічну діяльність, зумовлює її певний якісний рівень і характеризує ступінь розвитку самого педагога, ґрунтуючись на певному рівні культури мислення.

Під культурою мислення розуміють певну дисципліну розуму, що ґрунтується на системі інтелектуальних здібностей: на здатності створювати судження, оперувати поняттями, проблемно, варіативно, конструктивно-перетворювально мислити, інтеріоризувати методологічні знання та вміння тощо [21]. Культура мислення передбачає наявність знань про культуру

вираження думки, про основи абстрактного мислення, зумовлює здатності «пізнаючи – доводити» та «доводячи – пізнавати», вміння самостійно мислити та розмірковувати, зосереджувати думку на одному об'єкті й миттєво перемикається на іншій; вона визначає цінність саморозвитку суб'єкта, його ставлення до наукового знання [5; 34]. У специфічній педагогічній діяльності культура мислення засновується на методологічних знаннях, виходить з тих методологічних принципів, які визначають підхід учителя до побудови педагогічного процесу й аналізу його результатів на основі методологічної рефлексії.

Отже, під *методологічною культурою вчителя* розуміємо культуру мислення, специфічну до сфери освіти, засновану на методологічних знаннях, уміннях, навичках, здатності до рефлексії, науковому обґрунтуванні, критичному осмисленні й творчому застосуванні певних концепцій, форм і методів пізнання, управлінні й конструюванні педагогічної теорії і практики з метою вирішення професійно-педагогічних проблем та осмислення власного педагогічного досвіду.

Функціональні характеристики методологічної культури вчителя

Одним із основних дискусійних моментів, які порушуються в річищі методологічної культури вчителя, є питання щодо доцільності розділення функцій і змісту методологічної культури педагогів-дослідників, тобто тих, хто займається вивченням і обґрунтуванням закономірностей й механізмів педагогічної реальності та педагогів-практиків – тих, хто, ґрунтуючись на цих дослідженнях, здійснює перетворення цієї реальності. Особливо принциповою в цьому відношенні є думка В. Краєвського. Призначення дослідника, уважає вчений, – за певними правилами, закріпленим у загальнолюдському досвіді, застосовуючи методи науки, одержувати нове наукове знання, а завдання практики – звертатися до такого знання для творчого осмислення власного досвіду, а не для переносу «чужого» [26].

Так, М. Данилов охарактеризував найважливіші риси педагога-дослідника, включивши до них: наукове мислення, прагнення до глибокого вивчення процесу всебічного розвитку нових поколінь і педагогічний оптимізм. Наукове мислення, вважає вчений, вирізняється гнучким сполученням об'єктивності, визначеності, чіткості вихідної позиції й упевненістю обраного шляху пізнання істини з постійним прагненням до критичної перевірки будь-якої ідеї, результатів експерименту, теоретичної побудови [16]. Отже, актуальними показниками методологічної культури педагога-дослідника виступають ті, які характеризують у цілому методологічну культуру вченого.

Стосовно педагогів-практиків, які безпосередньо не займаються науковою роботою, або займаються нею епізодично чи безсистемно, питання доцільності й нагальності розвитку методологічної культури, відокремлення її від культури світоглядної чи інтелектуальної, залишаються відкритими. У більш розповсюдженому розумінні цього питання методологічна культура вчителя тлумачиться як культура його наукової діяльності, а це означає, що

вона, насамперед, припускає здатність учителя конструювати й проектувати навчальний процес, ставити цілі, формулювати завдання, гіпотези, використовувати адекватні навчальній ситуації методи й технології [6]. На нашу думку, дана сфера діяльності вчителя важлива, однак нею не вичерпуються всі можливості методологічної культури.

Необхідно відзначити, що, напевно, не будь-яка діяльність вимагає певної культури її організації, застосування для цього засобів методології. Репродуктивна діяльність, віддзеркаленням якої може бути рутинна повсякденна діяльність учителя – «урокодавця» на рівні раз і назавжди засвоєних технологій, у принципі вже організована і методології не вимагає. Інша справа – продуктивна діяльність, спрямована на одержання об'єктивно нового або суб'єктивно нового результату в ситуації невизначеності методів, прийомів і способів організації навчально-виховного процесу. Із огляду на це необхідність становлення методологічної культури вчителя-практика обумовлюється сучасною соціокультурною ситуацією, що вимагає науково-обґрунтованого управління всіма аспектами навчально-пізнавальної та навчально-дослідної діяльності учнів, оперативного коригування існуючих і розробки нових навчально-виховних програм з огляду на провідні тенденції в освіті, педагогічній і галузевій науці.

Відтак, сьогодні спростовується теза про різке розмежування функцій учених, методистів і практиків. Вважається, що грамотний педагог повинен уміти оцінювати педагогічні факти з огляду на методологічні норми і досягнення педагогічної науки. Виходячи з цих позицій розглянемо основні функції методологічної культури в системі професійно-педагогічної діяльності.

Перелік функцій методологічної культури будемо шукати на перетині функцій культури, професійно-педагогічної культури та методології й методології педагогіки й галузевої науки.

Встановлено, що професійно-педагогічна діяльність сьогодні все більше набуває методологічного характеру, оскільки включає методологічний аналіз, професійну й методологічну рефлексію вихідних підстав і концепцій, застосованих методів і технологій. Відтак, оволодіння вчителем методологічною культурою дозволяє здійснювати ефективно засвоєння ним нових галузей педагогічної теорії й практики, формує здатність самостійно одержувати нові знання, здобувати досвід, здійснювати його інтерпретацію, вільно орієнтуватися в освітньому просторі. Уважаємо, що методологічна культура виконує при цьому *пізнавальну функцію*.

При цьому вчитель здатний самостійно одержувати нові знання завдяки постановці й вирішенню творчих завдань, не завчанням їх у готовому виді, а шляхом самостійного «відкриття» і «винаходу» за допомогою методологічних знань, засвоєних методологічних процедур, методологічної рефлексії [10].

Пізнавальна функція методологічної культури реалізується шляхом опису, осмислення, розуміння й пояснення інструментальної практики наукового пізнання, вираз її через спеціальну систему понять і категорій.

Вона передбачає переклад основоположень науки в педагогічну теорію й далі – у практику, представляючи філософські абстракції в конкретних концепціях, теоріях, підходах [6].

Винятково важливою є *нормативна функція* методологічної культури, що проявляється у виробленні та впровадженні в практику педагогічних досліджень наукових ідеалів, відомої сукупності стандартів і приписів, правил і парадигм [34]. Нормативна функція методологічної культури виражає належне в теоретичній діяльності й педагогічній практиці, передбачає слідування загальним закономірностям, принципам і світоглядним настановам педагогічної науки та науки викладання.

Нормативна функція методології як така більшою мірою вважалася притаманною класичним, точним наукам, досить жорстко встановлюючи норми наукового пізнання. Проте й педагогіка завжди тяжіла до гранично точного нормування в освіті. Для цього вибиралися ті підстави з методології інших наук, які найбільш повно, конкретно й жорстко пропонували порядок дій виховання й, особливо, навчання. Однак, у наш час нормування як методологічна функція, у своєму «традиційному» змісті, стає функцією гальмування розвитку і педагогіки, і учасників навчально-виховного процесу і навіть не є визначальною в сучасних фундаментальних науках. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначився як час поступового відходження від жорстких приписань у бік усе більш гнучких обґрунтувань [6].

Разом із цим, нормативна функція методологічної культури, на нашу думку, не повинна відходити на задній план, особливо коли дослідникові необхідно скласти нормативну модель педагогічного явища. У багатьох публікаціях (М. Бургін, В. Буряк, С. Гершунський, С. Гончаренко, В. Загвязинський, В. Краєвський, М. Нікандров, В. Сластьонін та інші) критикується загальна тенденція до нехтування окремими педагогами методологічними підставами в організації науково-педагогічних досліджень або під час оцінки, аналізу, концептуалізації передового й власного педагогічного досвіду. Як приклади, можуть бути розглянуті: невміння окреслити об'єкт і предмет дослідження, визначити його мету, завдання, етапи; здійснити аналіз існуючих концепцій і знайти в них провідні й рушійні ідеї; виявити закономірності протікання тих чи інших педагогічних явищ; обґрунтувати власну модель розвитку педагогічної ситуації; побудувати методику, технологію, алгоритм вирішення конкретного педагогічного завдання тощо.

Методологічна культура озброює вчителя певними нормами: засобами й методами рефлексії, аналізу й самоаналізу, оцінки й самооцінки педагогічних явищ і подій, пошуку й вибору культурних змістів, моделей і варіантів власної освітньої діяльності [6]. Проявами методологічного безкультур'я є: функціоналізм – ототожнення логіки виховання з логікою навчання, підміна цілісного педагогічного процесу сукупністю розрізнених заходів [42]; формалізація – гіперболізація засобів математичної й формальної логіки в конструюванні моделей педагогічної реальності; канцеляризм, редукаціонізм у вживанні наукової термінології і т.д.

Досить важливою функцією методологічної культури виступає *семіотична, або знакова функція*. Людська діяльність, людське спілкування робить необхідним вироблення численних систем знаків за допомогою яких люди могли б передавати один одному різноманітну інформацію й тим самим організувати свою діяльність, прилучатися до світу культури. Методологічна ж культура сприяє освоєнню «мови» науки (поняття, закон, теорія, правило, гіпотеза, модель, метод, факт, процес, інформація тощо), забезпечує розуміння й наділення цінностями й змістами пізнавальної діяльності.

Загальноприйнятим вважається той факт, що без засвоєння мови, наприклад, природничих наук – системи понять, умовних позначень, одиниць вимірювання тощо, неможливим стає їх повноцінне вивчення. Чомусь це не зовсім очевидно для гуманітарних наук. Уважається, що дослідження в галузі педагогіки не потребують таких ґрунтовних знань як в фундаментальних науках, що педагогіка взагалі є не наукою, а мистецтвом, тому не вимагає дотримання методологічних процедур і норм. На нашу думку недоцільною є реконструкція дискусії з цього питання, що ведеться з середини ХІХ ст. Своє бачення цієї проблеми проілюструємо досить влучним висловом П. Кабанова: педагогіка, поряд із мистецтвом навчання і виховання містить ще і наукову частину [19]. Відповідно має власний, відмінний від суміжних наук (психології, філософії), об'єкт, предмет і методологічний апарат дослідження; характеризується системою провідних категорій, законів і закономірностей, що фіксуються об'єктивно.

Семіотична функція методологічної культури дозволяє вчителеві чітко, правильно і зрозуміло називати, позначати, здійснювати класифікацію, вирізняти видові та родові ознаки й послуговуватися в своїй професійно-педагогічній діяльності категоріями й поняттями, створювати й розвивати мову педагогічної та галузевої науки.

Однією з найважливіших функцій методології є виявлення методів наукового пізнання й раціональне їх використання в науково-дослідній діяльності. Методологічна культура забезпечує інтеграцію таких методів на міждисциплінарному предметному й діяльнісному рівнях [20] й тому виконує *інтеграційну функцію*.

Методологічна культура дозволяє вчителеві глибше проникати в сутність навчально-виховного процесу, виявляти його протиріччя, знаходити закономірності його розвитку, визначати діючі технології педагогічного впливу на особистість і учнівський колектив [29]. Це її призначення може бути узагальнено *прогностичною функцією*.

Певну роль відіграє методологічна культура у виробленні стратегії, оцінці перспективності тієї або іншої педагогічної концепції, особливо при плануванні дослідження, обґрунтуванні авторських програм. Вона дозволяє здійснити своєрідне передбачення, вказати на найбільш імовірний шлях до успіху, передбачити майбутній результат. Головне місце в такому обґрунтуванні займає здатність охарактеризувати методи і способи руху до мети, їх відповідність загальним вимогам, що склалися в педагогічній і

галузевій науці та практиці на сучасний момент [23]. Не менш важливою є здатність до випереджального відбиття, що дозволяє вчителю передбачати реакцію дитини на запланований педагогічний вплив (В.Сластьонін, Е. Тамарін [43]).

Методологічна культура дозволяє визначити спосіб одержання, присвоєння, виробництва й застосування нового змісту педагогічних знань за допомогою глибинного проникнення як у їхнє джерело (методологічну основу), так і в рушійні сили й механізми (умови й засоби реалізації). Високий рівень методологічної культури дозволяє вчителю не тільки застосовувати чужі зразки професійно-педагогічної діяльності, але й створювати власні, неповторні авторські моделі на основі вміння надавати особистісний зміст педагогічним феноменам. Учитель самостійно виробляє педагогічну позицію (стратегію й тактику), тобто ставлення до предмета своєї діяльності [6].

Учитель із високим рівнем методологічної культури може самостійно розробити й науково обґрунтувати програму авторського навчального курсу, спланувати й провести педагогічний експеримент, виявити результати, узагальнити й поширити зроблені висновки [10]. Тому, ще однією важливою функцією методологічної культури виступає *функція креативна*, або творча. Нею визначається підґрунтя творчого характеру роботи самого педагога, забезпечується новизна мислення і педагогічної діяльності.

За Ш. Амонашвілі, В. Загвязинським, М. Поташніком, С. Сисоевою та іншими, педагогічна творчість виступає і умовою і наслідком оволодіння педагогічною професією [18]. Будь-яка педагогічна ситуація не знає алгоритмізованих рішень. Її учасники вступають у контакт при постійно й часом миттєво мінливих умовах і установках, емоційному тлі і подіях «за кадром», що його визначають, ступені взаємності довіри й поваги й безлічі інших обставин, перелічити які практично неможливо. Тому в педагога й вихователя немає й не може бути алгоритмів поведінки, так само як і нетворчих рішень (В. Буряк [9]).

Освоєння креативної функції методологічної культури допомагає вчителю виходити за рамки засвоєних стереотипів і частіше приймати нестандартні й науково обґрунтовані рішення педагогічних завдань; дозволяє піднятися на більш високий рівень осмислення й вирішення проблем, що виникають у його діяльності. Поступово, оволодіваючи методологічною культурою, вчитель, під час вирішення конкретних методологічних ситуацій, вчиться переносити центр уваги з себе, зі змісту навчального матеріалу на дитину і її проблеми [4]. Чим вище рівень методологічної культури педагога, тим більш глибоко й цілісно здійснюється осмислення інноваційних підходів, концепцій сучасної освіти (В. Андреев [1]).

Критико-рефлексивна функція методологічної культури, дозволяє вчителю чітко окреслювати проблемні площини своєї науки й відрізнити її предметну галузь від предметних галузей інших наук [25]. Методологічна культура виступає тут як засіб регулювання діяльності на засадах самоусвідомлення та розуміння: розуміючи себе (свої цінності, змісти, цілі,

індивідуальні особливості), розуміючи ситуацію (наділяючи змістом події і явища), суб'єкт здатний визначити (вибрати) методологію своїх дій, напрямки й способи діяльності [12].

Необхідність критичного й рефлексивного ставлення вчителя пояснюється сучасним стрімким розвитком як педагогічної науки загалом, так і предметних методик, причому в сукупності з процесами глобалізації й інформатизації. С. Гончаренко влучно називає такий стан «навалою» різних предметних знань, методик, підходів, тенденцій, їх «предметною невпорядкованістю» [13]. Інакше кажучи, вчитель, який перебуває на рівні предметних знань, втрачає «систему координат». Він або повинен, здійснивши критичний аналіз пропонованого розмаїття, вийти з простору парадигми предметних знань і перейти у простір парадигми надпредметних знань, якими і будуть методологічні знання; або пристосуватися до ситуації й тим самим втратити орієнтири в професійній діяльності.

Важлива функція методологічної культури – сприяння розвитку здатностей до аналізу й синтезу, конкретизації й узагальненню, доведенню й спростуванню, формулюванню й перевірці гіпотез, обґрунтуванню своїх тверджень і впорядкуванню знань, веденню дискусій, постановці проблем і пошуку їхніх рішень [8] – *функція професійного саморозвитку вчителя*.

Методологічна культура є тим механізмом саморозвитку педагога, яка формує його як дослідника, творчу особистість. Педагог за її допомогою, не тільки засвоює ідеї у вигляді концепцій, теорій і розробок та привласнює передовий досвід професійної діяльності, але й забезпечує активізацію та узагальнення власного педагогічного досвіду [43]

Оволодіння методологічною культурою й підвищення її рівня є сходження педагогом сходами методологічної майстерності [19]:

- від розуміння методологічних проблем і методологічних знань до використання методологічних установок, і їхньому створенню;
- від методології частковонаукового рівня до методології філософської,
- від рівня однозначної й багатозначної детермінації до діалектичного рівня й рівня цілісного системного підходу.

З-поміж описаних вище, провідною функцією методологічної культури є *світоглядна*, що деякою мірою обумовлює й підпорядковує пізнавальну, прогностичну, семіотичну, критико-рефлексивну, креативну функції та функцію професійного саморозвитку. У цьому сенсі методологічна культура детермінує діяльність педагога, надаючи підстави для розуміння сенсу життя людини, її гуманістичної сутності, ціннісної сфери, культуровідповідного середовища її саморозвитку тощо, на основі чого й виробляється стиль професійної педагогічної діяльності.

Є. Бондаревська, В. Безпалько, С. Кульневич, В. Сластьонін та інші небезпідставно вважають, що донедавна методологія педагогічної науки ґрунтувалася на філософській, ідеологічній й гносеологічній позиціях єдино правильного марксистсько-ленінського вчення. У таких умовах функція методологічної культури зводилася до підведення під набір «дозволених» методів навчання і виховання певної методологічної бази [6; 28; 42].

Сьогодні, в умовах не лише плюралізму, але й конкуренції методів, прийомів, технологій навчання та виховання, методологічна культура має допомогти вчителю зорієнтуватися у величезному матеріалі теоретичних і практичних психолого-педагогічних і загальнонаукових засобів, історично вироблених людством, знайти місце кожній теорії, парадигмі, підходу, концепції в системі освіти, сформулювати на гуманістичних засадах світоглядні настанови в організації педагогічної взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Таким чином, методологічна культура виконує певні, відмінні функції в системі професійної підготовки й професійно-педагогічної діяльності вчителя. По-перше, засновуючись на загальних методологічних принципах наукового пізнання, у вчителя формуються світоглядні настанови; по-друге, звичка до всебічного аналізу усіх можливих методів наукового пізнання створює умови для відбору з них найбільш доцільних і коректних у даних умовах діяльності; по-третє, установка на критичне осмислення природних та суспільних явищ уможливує наукове світосприйняття; по-четверте, система методологічних знань створює умови для обґрунтування програми науково-педагогічного дослідження й оцінки його якості; по-п'яте, система ставлень спрямовує вчителя на виявлення закономірностей і тенденцій розвитку педагогічної науки у її взаємозв'язку з практикою; по-шосте, проявляється там, де неможливі дії за шаблоном, проте потрібна чіткість і грамотність у діях. Нарешті, сформована методологічна культура не тільки виводить освіту на якісно новий рівень, але істотно перебудовує соціальні й професійні якості вчителя як суб'єкта діяльності; приводить до нового бачення світу й наукової картини педагогічної діяльності; надає діяльності вчителя усвідомлений характер. Методологічна культура педагога впливає й на учня, і на колег, допомагає їм переосмислити зміст власної діяльності, змушує відмовитися від стереотипів [4; 19].

Разом із тим, практика показує, що лише деякі вчителі мають на меті вироблення власного концептуального, методологічного підходу до організації педагогічного процесу, розвитку наукового стилю діяльності, стилю мислення. Переважна більшість з них досить успішно працює на рівні окремих прийомів і методів навчання, а їхня діяльність зазвичай носить репродуктивний, екстенсивний характер [1].

Таким чином, ефективність розвитку методологічної культури майбутнього вчителя залежить від ступеня інтеграції професійно-педагогічної освіти, науково-дослідної роботи студента й педагогічної інноватики і, у такий спосіб, обумовлюється єдністю особистісного й професійного зросту. Високий рівень методологічної культури характеризується таким рівнем розвитку, на якому дії і вчинки майбутнього вчителя визначаються не стільки зовнішніми обставинами, скільки світоглядом і етичними установками.

Висновки. Як показують сучасні дослідження, методологія педагогічної науки стає практико-орієнтованою і спрямовує зусилля вчених на становлення та розвиток професійно-педагогічної культури майбутнього

вчителя, стрижнем якої є культура методологічна. Фахівці всіх структур освіти, що володіють методами й процедурами дослідження, технологіями професійно-педагогічної праці, здатні творчо перетворювати педагогічну дійсність і забезпечувати виконання основних завдань навчання та виховання учня на якісно більш високому рівні.

Під методологічною культурою вчителя розуміємо багатогранне й поліфункціональне філософсько-антропологічне й педагогічне явище, яке характеризує культуру мислення, специфічну до сфери освіти, засновану на методологічних знаннях, уміннях, навичках, здатності до рефлексії, науковому обґрунтуванні, критичному осмисленні й творчому застосуванні певних концепцій, форм і методів пізнання, управлінні й конструюванні педагогічної теорії і практики з метою вирішення професійно-педагогічних проблем та осмислення власного педагогічного досвіду.

Провідною функцією методологічної культури є світоглядна, якій підпорядковані пізнавальна, нормативна, семіотична, прогностична, критико-рефлексивна, творча функції й функція професійного саморозвитку вчителя. Методологічна культура істотно перебудовує соціальні й професійні якості вчителя як суб'єкта діяльності; приводить до нового бачення світу й наукової картини педагогічної діяльності; надає їй усвідомлений характер.

Література

1. Андреев В. И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань : Центр инновационных технологий, 2005. – 607 с.
2. Балл Г. Категория «культура личности» в анализе гуманизации заглавной та професійної освіти / Георгій Балл // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи : зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 51–61.
3. Балл Г. О. Интеллектуальная культура осіб і спільнот у контексті раціогуманістичного світогляду / Г. О. Балл // Актуальні проблеми сучасної освіти у світлі вимог Болонського процесу: Матеріали міжнародної наукової конференції, 21-23 вересня 2009 р. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2009. – С. 10–13.
4. Бережнова Е. В. Методологические условия перехода от науки к практике в структуре прикладного педагогического исследования : дис... д-ра пед. наук – 13.00.01 / Бережнова Елена Викторовна. – Волгоград, 2003. – 432 с.
5. Бойко Е. Ф. Совершенствование методологической культуры учителя в системе повышения квалификации : дис... к-та пед. наук – 13.00.08 / Бойко Елена Фёдоровна. – Новокузнецк, 2003. – 159 с.
6. Бондаревская Е. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания : учебное пособие / ред. Е. В. Бондаревской. – М.-Ростов-н/Д : Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.
7. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личностная ценность / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37–43.
8. Бургин М. С. Понятия и функции методологии. (К итогам дискуссии) / М. С. Бургин // Советская педагогика. – 1990. – № 10. – С. 74–77.
9. Буряк В. К. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект / В. К. Буряк. – К. : Деміур, 2005. – 232 с.
10. Валеев Г. Х. Формирование методологической культуры педагога-исследователя : монография / Г. Х. Валеев. – Челябинск : Факел; Стерлитамак : Стерлитамак. гос. пед. ин-т, 2000. – 192 с.

11. Вегнер Е. Г. Формирование методологической компетентности будущего учителя географии средствами модульного обучения : дис... к-та пед. наук – 13.00.02 / Вегнер Елена Григорьевна. – М., 2007. – 212 с.
12. Глаголева Ю. И. Педагогические условия становления методологической культуры учащихся : дис. ... канд. пед. наук – 13.00.01 / Глаголева Юлия Игоревна. – Псков, 2002. – 245 с.
13. Гончаренко С. Фундаментальність знань учителя як новий виклик розвитку суспільства / Семен Гончаренко, Василь Кушнір, Григорій Кушнір // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 3. – С. 9–20.
14. Гриньов В. Й. Формування дидактичної культури майбутнього вчителя : дис...к-та пед. наук – 13.00.04 / Гриньов Віталій Йосипович. – Х., 2002. – 179 с.
15. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : дис. ... д-ра пед. наук – 13.00.04 / Гриньова Валентина Михайлівна. – Х., 2000. – 520 с.
16. Данилов М. А. Основные проблемы методологии и методики педагогических исследований / М. А. Данилов // Советская педагогика. – 1977. – № 5. – С. 84–90.
17. Дубова М. В. Дидактический аспект развития методологической культуры студентов – будущих учителей : : дис...к-та пед. наук – 13.00.01 / Дубова Марина Вениаминовна. – Саранск – 2004. – 196 с.
18. Загвязинский В. И. Теория обучения: Современная интерпретация : [учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед-ий] / В. И. Загвязинский. – М. : Академия, 2001. – 192 с.
19. Кабанов П. Г. Методологическая культура педагога как предмет философского анализа : дис. ... к-та филос. Наук – 09.00.01 / Кабанов Петр Георгиевич. – Томск, 1997. – 215 с.
20. Казанцев С. Я. Дидактические основы и закономерности фундаментализации обучения студентов в современной высшей школе : дис... д-ра пед. наук – 13.00.01 / Казанцев Сергей Яковлевич. – Казань, 2000. – 300 с.
21. Кириллов В. К. Методологическая культура учителя, ее формирование в учебном процессе педвуза / В. К. Кириллов // Новые исследования в педагогических науках. – М., 1991. – Вып. 1/57. – С 75–78.
22. Климов С. Н. Методологическая культура воспитательной деятельности / С. Н. Климов // Педагогическое образование и наука. – 2009. – № 5. – С. 11–14.
23. Комкова Е. И. Методология, теория и методы психологических исследований : учебно-методический комплекс / Е. И. Комкова. – Минск : Из-во МИУ, 2012. – 256 с.
24. Кравцов В. О. Формування методологічної культури як чинник ефективної соціалізації майбутнього вчителя / В. О. Кравцов // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2010. – Вип. 14. – С.183–187.
25. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап : учеб. пособие / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Академия, 2006. – 400 с.
26. Краевский В. В. Сам себе Архимед (о «чужом» и «своем» в педагогике) / В. В. Краевский // Педагогика. – 1997. – № 5. – С. 115–121.
27. Кузнецов В. И. К типологии методологических исследований науки / В. И. Кузнецов // Философия науки. – 2004. – № 1 (20). – С. 30–42.
28. Кульневич С. В. Личностная ориентация методологической культуры

учителя / С. В. Кульневич // Педагогика. – 1997. – № 5. – С. 108–115.

29. Кушнер Ю. З. Методология и методы педагогического исследования : учебно-методическое пособие / Ю. З. Кушнер. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – 66 с.

30. Кушнір В. А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект : [Монографія] / В. А. Кушнір. – Кіровоград : Видавничий центр КДПУ, 2001. – 348 с.

31. Ладенко И. С. Рефлексия в науке и обучении : Сб. науч. тр. / И. С. Ладенко. – Новосибирск : ИИФФСО, 1989. – 254 с.

32. Лекції з педагогіки вищої школи: навчальний посібник / ред. В. І. Лозової. – Х. : ОВС, 2006. – 496 с.

33. Методологическая культура педагога-музыканта : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / ред. Э. Б. Абдуллина. – М. : Академия, 2002. – 272 с.

34. Методологическое сознание в современной науке / П. Ф. Йолон, С. Б. Крымский, Б. А. Парахонский и др.; ред. П. Ф. Йолон. – К. : Наук. думка, 1989. – 336 с.

35. Мосолов В. А. Формировать методологическую культуру учителя / В. А. Мосолов // Педагогика. – 1990. – № 3. – С. 67–69.

36. Новая философская энциклопедия в 4-х томах. – М. : Мысль, 2010. – Т.2. – 634 с.

37. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : СИНТЕГ, 2007. – 668 с.

38. Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і практика : Монографія / В. Ф. Орлов. – К. : Наукова думка, 2003. – 262 с.

39. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. Наук : спец. 13.00.04. – «теорія і методика професійної освіти» / Л. С. Рибалко. – Х., 2008. – 42 с.

40. Рябоконт Н. В. Философия и методология науки : лекции / Н. В. Рябоконт. – Минск : Из-во МИУ, 2010. – 420 с.

41. Саврушева М. Философия науки и техники : учебное пособие для магистрантов / автор-составитель М. И. Саврушева. – Омск, 2013. – 120 с.

42. Семиченко В. А. Методологічна культура викладача вищої школи як умова формування його професіоналізму / В. А. Семиченко // **Науковий вісник МДУ, 2010. – Вип. 12. – С. 154–160.**

43. Слостенин В. А. Методологическая культура учителя / В. А. Слостенин, В. Э. Тамарин // Советская педагогика. – 1990. – № 7. – С. 82–88.

44. Ходусов А. Н. Формирование методологической культуры учителя : дис. ... д-ра пед. наук – 13.00.08 / Ходусов Александр Николаевич – М., 1997. – 430 с.

45. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності : навчальний посібник : Вид. 2-ге, допов. / ред. проф. Д. В. Чернілевського. – Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.

Лаврентьева О. О. Методологічна культура вчителя: у пошуках концептів професійної діяльності [Текст] / О. О. Лаврентьева // Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі : монографія / За ред. О. О. Лаврентьевої, О. П. Крупського, Є. В. Намлієва. – Дніпропетровськ : Акцент, 2014. – С. 170-185.